

ВЗАЄМОДІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ В СУСПІЛЬСТВІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДОСЯГНЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Г. М. Пилипенко, д. е. н., професор, НТУ «Дніпровська політехніка», annapylyp@ukr.net,
В. Л. Смесова, к. е. н. доцент, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний
університет», smesova_vl@ukr.net

Стаття присвячена виявленню теоретико-методологічних проблем, які мають місце у дослідженні гармонізації економічних інтересів. На основі аналізу еволюції поглядів мислителів минулого і сучасності на взаємодію економічних інтересів в суспільстві встановлено існування доволі широкої амальгами думок, ідей та концептуальних підходів, що були висунуті в даній царині представниками різних напрямів економічної науки. У ході дослідження виявлено чотири основні логіко-теоретичні лінії, які сформувались у процесі наукового пошуку умов та механізму гармонізації економічних інтересів.

Перша лінія – це формування уявлень про існування взаємозв'язку і взаємозалежності економічних інтересів, що поставило перед науковцями проблему пошуку механізму їх координатії. Друга лінія – це питання щодо створення такого механізму. У цьому напрямку виокремлено підходи, згідно яких або вважається, що інтереси гармонізуються завдяки дії об'єктивних економічних законів і безпосередньо через ринковий механізм саморегулювання, або наголошується на неможливості гармонізації в автоматичному режимі. Психологічні особливості людей, їх моральна недосконалість, схильність до афективних і нелогічних дій не можуть бути урегульованими ринком. Для вирішення даної проблеми залучається зовнішня сила, якою у різних дослідників виступає мораль, держава, право, соціокультурні інститути. Третя лінія – вирішення питання про спроможність держави ефективно впливати на гармонізацію інтересів. З цього приводу науковці вивили досить різні позиції – від впевненості в ефективності державного впливу на умови реалізації економічних інтересів до виявлення «провалів» держави. Четверта лінія – це інтуїтивні уявлення мислителів про відтворення економічних інтересів, яке знаходить свій прояв у постійній повторюваності ситуації руху доходів і продукту, що відбувається у суспільстві під тиском прагнення до благополуччя кожного суспільного класу. Показано практичну значущість ідеї про існування відтворення економічних інтересів, яка дозволяє встановити зумовленість реалізації інтересів об'єктивними суспільними чинниками.

Ключові слова: економічні інтереси, взаємодія економічних інтересів, гармонізація економічних інтересів, відтворення економічних інтересів, теоретичні концепції гармонізації економічних інтересів.

Постановка проблеми. Історія розвитку уявлень про економічні інтереси суб'єктів розпочинається ще з античних часів і знаходить свій прояв у сфері досліджень джерел суспільного прогресу. Намагаючись відшукати «рушійні пружини» поступу суспільства до кращого стану, мислителі зосередили свою увагу на людині як носії потреб і, водночас, суб'єкті діяльності з їх задоволення. «Найближчий погляд на

історію, – вказував Г. Гегель, – переконує нас у тому, що дії людей виникають з їх потреб, пристрастей, їх інтересів...» [1, с.73]. Мислителі минулого добре розуміли, що індивіди не реалізують свою діяльність поза суспільством – кожен крок на шляху задоволення індивідуальних потреб перетинається з діяльністю інших осіб, які також прагнуть до реалізації своїх економічних цілей.

© 2019. Н. М. Pylypenko, V. L. Smiesova. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is properly cited

Тому в реальному житті має місце складне переплетіння, взаємодія інтересів, яка часто носить суперечливий характер. Усвідомлюючи складність і взаємозалежність дій людей, що прагнуть реалізувати свої інтереси, науковці намагалися віднайти ті механізми, за рахунок яких можна було б узгодити індивідуальні рішення і, тим самим, забезпечити поступ суспільства до кращого стану. Саме тому гармонізація особистих інтересів є тією проблемою, яку прагнуло вирішити не одне покоління мислителів. «Подібно до того, – писав П. Стрітен, – як Кеплер був натхненний ідеєю гармонії, коли намагався відкрити закони, що управляють рухом планет, ранні економісти були захоплені ідеєю існування гармонії інтересів в суспільстві, яка дозволяла сформуванню економічних законів» [2, с.128].

Незважаючи на той факт, що абсолютно у всіх напрямках економічної думки представлені ідеї щодо вирішення проблеми гармонізації економічних інтересів, остаточного вирішення дана проблема так і не дістала. І на сьогодні серед науковців не існує одностайності з приводу того, яким має бути механізм дієвого узгодження економічних інтересів і яким чином його можна створити в суспільстві. Як свідчить історія, саме ці проблеми виявились чи не «вічними» для наукового пошуку в економічній науці. Цілком логічним є питання, в чому полягає та складність, з якою пов'язаний процес дослідження даної проблематики?

Формулювання мети статті. Для вирішення багатьох питань, які виникають у площині практичної реалізації ідеї гармонізації економічних інтересів, необхідно прослідкувати еволюцію поглядів на дану проблематику з метою виявлення домінуючих теоретико-методологічних підходів та діагностики їх дієвості. Така робота дозволить зрозуміти вузлові проблеми даної теорії та сформуванню адекватний спосіб їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення мислителів минулого до ідеї гармонізації економічних інтересів є найбільш розповсюдженим в історії економічної думки. Поряд з цим ми не зустрічаємо прийнятної кількості більш менш ґрунтовних досліджень цієї історії в тому вигляді, в якому б ці ідеї були представлені кон-

центровано та проаналізовані на предмет існуючих проблем та дієвості методології аналізу, що була застосована тим чи іншим мислителем. Найбільш цікавими з даної точки зору є невеликі за обсягом ессе А. Хіршмана «Інтереси» та Д. Монро «Власний інтерес», опубліковані в «The New Palgrave» у 1987 р. В цих роботах дослідники представляють основні віхи розвитку уявлень про інтереси економічних агентів (А. Хіршман) та проблеми поєднання моральних спонукань і егоїстичних прагнень індивідів (Д. Монро) [2].

Дослідження проблеми гармонізації економічних інтересів через аналіз їх взаємозв'язку і взаємозалежності в історичній ретроспективі є вкрай важливою сферою економічної теорії, оскільки дозволяє виявити існуючі проблеми та оцінити дієвість методологічних прийомів, що застосовувались при їх вирішенні. Це відкриває можливість більш результативних досліджень сучасного стану проблеми, яка полягає у створенні дієвого механізму узгодження економічних інтересів суб'єктів економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на велике розмаїття робіт з даної проблематики, очевидним є те, що серед всіх ідей про гармонізацію інтересів як головний принцип існування суспільства на особливу увагу заслуговують підходи, реалізовані економістами-класиками XVI – XVII ст., і в першу чергу, Р. Кантільйоном і Ф. Кене. Саме ці мислителі вперше вказали на той факт, що інтереси одних осіб залежать від інтересів інших, а значить, завданням науки є пошук умов, за яких вони взаємонакладаються один на одного. В «Ессе про природу торгівлі взагалі» (1730 р.) Р. Кантільйон вказує, що всі соціальні прошарки суспільства і всі люди в державі здійснюють задоволення своїх потреб або збагачуються за рахунок землевласників. Вчений зображує розподіл продукту землі як безперервну послідовність виплат і постачань, яка відбувається між фермерами, ремісниками, найманими працівниками, торговцями, підприємцями і землевласниками. Кожний отриманий дохід закладає основу задоволення потреб певної групи населення і такий колоподібний рух є постійним. Ця ідея набула подальшого розвитку в «Еконо-

мічній таблиці» (1758 р.) Ф. Кене, де вченим було показано, що чистий продукт, вироблений у сфері сільськогосподарського виробництва, обмінюється і розподіляється між класами таким чином, щоб кожен клас мав все необхідне для постійного продовження своєї життєдіяльності. Через демонстрацію кругообігу продукту й доходів Ф. Кене показав, що кожен суспільний клас живе за рахунок іншого – тому має місце взаємоповнюваність інтересів. Поступ до постійного повторення умов задоволення інтересів забезпечує, на думку вченого, клас землевласників. Отже, його процвітання є запорукою добробуту інших класів.

Безумовно, Ф. Кене не ідеалізує людину, наділену страстями й прагненнями, які спонукають її до зловживання нуждою інших заради власного благополуччя. Однак, всі ці страсті й прагнення не набувають тієї сили, коли «неусвідомлений інтерес міг би спричинити [дії], що знижують суспільний дохід, а тим самим завдається шкода міцності суспільства». Людська природа, на думку Ф. Кене, гармонізується в суспільстві за рахунок підпорядкування осіб фізичним і моральним законам. «Посередництвом правильного сполучення праці і приватних інтересів ці непорушні закони формують моральне й політичне тіло суспільства, навчаючи людей сприяти з можливо з більшим успіхом загальному благу і забезпечувати його розподіл між різними суспільними класами. Ці основні закони не людського походження, вони встановлені Творцем природи раз і назавжди для постійного відтворення й розподілу благ, необхідних для потреб людей, поєднаних у суспільство і підпорядкованих порядку, який предписує їм ці закони [3, с.460].

При цьому Ф. Кене чітко вказує, що на сторожі природного порядку має стояти правитель, який забезпечує умови його підтримання. «Закони і верховна влада, – пише вчений, – мають забезпечувати власність і свободу, а там, де цього немає – закони і влада покровительствують і забезпечують узурпацію сильних, знищуючи власність і свободу слабких» [3, с. 336]. Таким чином, гарантом гармонії економічних інтересів у системі Ф. Кене є держава, що стоїть на варті власності й свободи, а обмежувачем егоїс-

тичної поведінки суб'єктів виступає мораль. Це положення є дуже важливою особливістю поглядів Ф. Кене, оскільки саме в ньому розкриваються необхідні умови забезпечення природного порядку, а саме: механізм примусу до виконання правил, які встановлені Богом. Без цього важливого елемента вся система взаємодії економічних інтересів втрачає свою дієвість і суспільство перетворюється на Гобсівську «війну проти всіх».

Продовження ідеї про взаємозв'язок інтересів представників різних соціальних класів, їх взаємозалежність та постійну повторюваність у процесі задоволення потреб знаходимо у А. Р. Ж. Тюрго. Однак, у порівнянні з «Економічною таблицею» Ф. Кене, бачимо, що в ній зникає моральний порядок, на якому вибудовує гармонію інтересів Ф. Кене. А.Р.Ж. Тюрго говорить про те, що «...інтерес всіх приватних осіб, звільнений від всіляких утисків, неминуче співпадає з усіма видами суспільної користі. Що стосується завдання, яке полягає в тому, щоб перешкодити приватним особам наносити один одному збитки, то очевидно, достатньо того, щоб держава завжди захищала природну свободу продавця продавати, а покупця купувати» [3, с.557]. Таким чином, у системі А.Р.Ж. Тюрго єдиним суб'єктом, що гарантує безконфліктну взаємодію економічних інтересів і її постійну повторюваність є держава, яка ухвалює закони і захищає права власності й свободу.

У подальших дослідженнях гармонії економічних інтересів класичної школи найбільшої значущості набула, безумовно, концепція «невидимої руки» А. Сміта, в якій показано, що загальний інтерес і суспільний добробут можуть забезпечуватися діями багаточисельних ізольованих агентів, що керуються власним інтересом. А. Сміт підтримує тезу фізіократів про безперервний рух і взаємозалежність доходів, стверджуючи що «земля, праця і капітал породжують три головні класи у кожному цивілізованому суспільстві, із доходів яких у кінцевому рахунку вилучається дохід всякого іншого класу» [4, с.173]. Імпульсом до кругообігу у вченого виступає вже не сільське господарство, а продуктивна праця, застосована у будь-якій сфері виробництва.

У першій і другій книгах «Багатства

народів» (1776 р.) А. Сміт демонструє «процес поділу продукту праці між різними класами народу» і послідовно проводить думку про взаємодію і взаємодоповнюваність інтересів кожного класу. Із цієї моделі слідує, що обмін народжується із егоїстичних інтересів і саме егоїстичний інтерес є причиною позитивних результатів поділу праці. Останній, на думку А. Сміта, робить можливим виробництво багатства в розмірі, достатньому для того, щоб фізичні умови і бідність перестали бути перешкодами для суспільного добробуту.

Принципово новим у моделі А. Сміта є те, що досліджувані вченим соціальні класи взаємодіють між собою через рішення окремих індивідів, які переслідують свої егоїстичні цілі. Тобто, ми бачимо вже не просто клас землевласників, безплідний клас або виробничий, які бралися фізіократами у якості нерозчленованої цілісності й одиниці аналізу, а систему, яка складається із окремих економічних агентів-атомів, які приводять її в дію. Взаємодія цих агентів забезпечує у межах держави природний баланс інтересів: «...оскільки кожна окрема людина намагається використати свій капітал так, ...аби продукт її мав найбільшу вартість, остільки вона неодмінно сприяє тому, щоб річний продукт суспільства був максимально високим. Певна річ, зазвичай вона не має наміру сприяти суспільній користі й не усвідомлює, якою мірою сприяє їй, ...вона має на увазі лише власний інтерес... причому в цьому разі, як і в багатьох інших, *невидима рука* (курсив мій В. С.) спрямовує її до мети, що зовсім не входила до її намірів» [4, с.277]. Як бачимо, гармонія інтересів у А. Сміта відбувається автоматично, «за спинами учасників економічних взаємодій».

Моральний порядок і держава, які відігравали важливу роль у моделях гармонізації інтересів попередників А. Сміта, були виведені мислителем за межі економічної науки. І хоча сьогодні в наукових колах час від часу розгортається дискусія з приводу того, що А. Сміт був, в першу чергу, моральним філософом і тільки потім економістом – факти говорять про те, що саме А. Сміт сприяв відриву моралі від економіки. Перш за все, не слід забувати, що між «Теорією моральних почуттів» (1754 р.) і «Багат-

ством народів» (1776 р.) лежить більше, ніж 20 років. А це занадто великий проміжок часу для історії Англії, яка швидкими темпами формувала свою промисловість, утверджувала ринкову форму взаємозв'язку виробників і споживачів, перетворюючись на комерційну систему. Як сучасник цих перетворень А Сміт безумовно еволюціонував у своїх поглядах: зосереджувався більшою мірою на комерційній стороні справи, ніж на моральній.

У «Багатстві народів» ми не зустрічаємо жодного слова про якісь людські чесноти – у цій роботі мова йде виключно про егоїзм. Різка грань між страстями й економічним інтересом, які узгоджувалися у фізіократів природним порядком, у А. Сміта починає стиратися – дослідник використовує ці поняття сумісно й взаємозалежно. На це вказує Я. Вінер, говорячи, що «гармонічний порядок природи безмежно панує в Теорії моральних почуттів, але аж ніяк не в «Багатстві народів» [5, с.233]. Та й сама «Невидима рука» – це свого роду риторична прикраса тексту великого мислителя, яка згадується ним тільки один раз у другому розділі книги, в якому мова йде про обмеження ввозу із-за кордону певних продуктів. Однак, на нашу думку, поява такого пасажу не є випадковою. Як зазначає багато авторитетних дослідників, принцип невидимої руки дозволив А. Сміту увести в свою систему фантом – безликого суб'єкта, який відповідає за упорядкування егоїстичних інтересів в суспільстві. У подальшому економісти будуть говорити про невидиму руку як ринковий механізм саморегулювання, однак, у самого А. Сміта такого змістовного наповнення даного терміна ми не зустрічаємо.

Загалом, для «Багатства народів» характерні значні суперечності: відкинувши владу й мораль як гарантів гармонізації інтересів в суспільстві, А. Сміт постійно зустрічався з труднощами практичного порядку. Це відобразилося на тому, що дослідник то проголошує вільну гру економічних інтересів, то схиляється до державного регулювання і навіть моралізаторства. Наприклад, всупереч ідеї ринкового саморегулювання вчений стверджує: «Якщо держава зможе підтримувати необхідний баланс *інтересів* (курсив мій В. С.), то зазвичай не буде необ-

хідним, щоб інтереси власності й бідноти знаходились у суперечності. Звичайно, оскільки народ усвідомить і застосує принципи народження багатства, заробітки будуть зростати й економіка високих заробітних плат збільшить рівень споживання, а відповідно, і виробництва по зростаючій спіралі» [6, с.206]. Як зазначає Л. Дюмон, «...про ці суперечності говорив ще К. Маркс. У свою чергу, Хелвей показав межі «природної гармонії інтересів в «Багатстві народів», а Я. Вінер і Розенберг навіть склали список тих положень, в яких А. Сміт залучає до вирішення конфлікту інтересів державу, яка, за логікою його ж дослідження, не повинна втручатися в економічний процес» [6, с. 119–120]. Ми бачимо, що А. Сміт, побудувавши на перший погляд ідеальну модель гармонізації інтересів, так і не зміг обійтись без сторонньої сили, яка буде поряд з ринком забезпечувати цей процес. Отже, у системі гармонізації інтересів суспільства, створеній А. Смітом, існує все та ж взаємозалежність суб'єктів і постійна повторюваність, однак вона встановлюється, поперше, між атомізованими егоїстичними особами і, по-друге, сама по собі, без зовнішнього втручання, автоматично.

У подальших дослідженнях положення А. Сміта про те, що загальний інтерес і суспільний добробут можуть забезпечуватися діями чисельних ізольованих агентів, які керуються власним інтересом, було розвинуто представниками пізньої класичної політичної економії, погляди яких в історії економічної думки було поєднано в так звані теорії економічної гармонії.

Ж. Б. Сей, розглядаючи виробництво як природний процес, прийшов висновку, що в ньому головну і самостійну роль відіграють праця, земля й капітал, які створюють вартість і, водночас, формують доходи своїм власникам. При цьому чітко вказується, що між економічними інтересами власників факторів виробництва відсутні будь-які антагонізми, оскільки доходи, які отримуються, мають походження із зовсім різних джерел і в силу цього «не знаходяться один з одним у ворожому зв'язку, так як взагалі не знаходяться ні в якому внутрішньому зв'язку» [7, с.77]. Ж. Б. Сей на відміну від інших представників класичної школи вже

не наголошує на прямій взаємозалежності економічних інтересів економічних суб'єктів. У вченого і суб'єкти, і їх економічні інтереси, і доходи, які вони отримують внаслідок реалізації останніх, є автономними і такими, що узгоджуються завдяки дії об'єктивних економічних законів і конкуренції.

Ф. Бастіа продовжує ідеї Ж. Б. Сея. У своїх поглядах на взаємодію інтересів вчений виходить з того, що суспільство функціонує завдяки тому, що люди добровільно або примусово надають один одному послуги суспільного або приватного характеру. Якщо суспільні послуги (ті, що предписуються і регламентуються законом) часто страждають непорушністю і можуть перетворитися на суспільні утиски, то приватні послуги, будучи справою доброї волі й особистої відповідальності, розвиваються за законами прогресу, – вважає дослідник. Головним серед таких законів є «закон гармонії інтересів: інтереси, надані самі собі, прагнуть до гармонічного сполучення, до прогресивного переважання суспільного інтересу» [8, с.191]. Ф. Бастіа стверджує, що всі соціальні гармонії зосереджені в двох принципах – власності і свободі. Якщо люди діють в межах об'єктивних законів (вчений називає їх провіденціальними, так як вони встановлені Проведінням), не виходять за межі своїх прав і обмінюються послугами вільно й добровільно, то це говорить про те, що тут явно помічається узгоджена дія законів, що формують гармонію. Слід звернути увагу на той факт, що в теорії Ф. Бастіа ми вбачаємо дещо нові аспекти. По-перше, на відміну від А. Сміта, який виводить мораль «за дужки» свого дослідження, Ф. Бастіа залучає до аналізу психологічні особливості людей, які можуть спричинити порушення гармонії. «Людина наділена вільною волею, і, відповідно, вона є вразливою, – вказує вчений. Вона може підпадати під вплив невігластва і пагубних страстей, оскільки воля, якщо вона веде до омани, заважає дії економічних законів. Людина може їх не знати, ігнорувати, спотворювати, відволікати їх від кінцевої мети, від їхнього призначення» [8, с.268]. І далі: «Закони припускають зло тільки тому, що здійснюють їх люди, тобто істоти, які підпадають

під вплив помилок і страждань. Однак зло в соціальному механізмі має і свою задачу, а саме обмежувати і знищувати само себе, попереджуючи людей про небезпеку, допомагаючи їм виправляти помилки, даючи їм досвід, просвітництво, тобто удосконалення» [8, с.371]. Ці роздуми вченого утверджують думку про те, що діяльність людей може порушити гармонію, однак дія законів породить такі явні негативні наслідки їхньої недобросовісної діяльності, що люди самі зрозуміють свої помилки і стануть на шлях виправлення. Ф. Бастія не обмежується у цьому сенсі дією виключно природних сил, а залучає у процес відновлення гармонії свідомий фактор – просвітництво і вважає, що спрямування всіх порушників на шлях справедливості – це «єдине завдання уряду... – далі гармонія будується само по собі, а всілякі урядові дії з її будівництва тільки її порушують» [8, с.373].

Таким чином, теорія Ф. Бастія певним чином поєднує ідеї ранніх представників класичної школи і відзначається своєрідним їх удосконаленням. Вчений базується на принципі невидимої руки А. Сміта, взаємозв'язок між індивідами в суспільстві будує на основі обміну послугами, однак, своєрідним чином відроджує ідею фізіократів про необхідність сторонньої сили, що буде узгоджувати недоброчесні прагнення людей. Той елемент, який випав із економічної системи А. Сміта і кожного разу породжував суперечність його ідей, був повернений Ф. Бастія на своє законне місце. Цим елементом, як і у фізіократів, виступає держава, яка має на меті підтримувати всілякі свободи і всі види власності, захист всіх індивідуальних прав, попередження правопорушень – одним словом всього того, що стосується суспільної безпеки» [8, с.364].

Отже, всі представники класичної школи відзначали існуючу залежність одних інтересів від інших, яка постійно повторювалась у кожному акті виробництва й обміну. Поряд з цим ми віднаходимо, що у своїх теоретичних побудовах вони тим чи іншим чином зустрічалися з проблемою узгодженості інтересів, яка виникала внаслідок того, що люди не були досконалими у моральному відношенні, діяли передусім задля власної вигоди і постійно порушували існуючу

гармонію. Як би не відрізнялися між собою погляди мислителів, у всіх розглянутих нами теоріях для вирішення цієї проблеми залучалася третя сила: поряд із приватним інтересом та регулюючою дією об'єктивних економічних законів на авансцені людських взаємодій з'являється держава, яка примушує суб'єктів слідувати встановленому цими законами порядку. У силу цього всі розглянуті нами теорії класиків можуть бути поєднані в групу, яку ми умовно називаємо теорією просвітницького інтересу як відображення того, що гармонія інтересів в суспільстві досягалася за умови розуміння людьми необхідності моральної поведінки. Власне, тільки у А. Сміта ми не знаходимо цієї упорядковуючої сили: вчений постійно переконує, що добропорядні громадяни ні в якому разі не повинні перейматися почуттям провини за прагнення реалізувати свої егоїстичні наміри, оскільки реалізуючи саме їх, «людина часто реальніше служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне це робити» [4, с.277]. Така позиція вченого, як вже зазначалося нами, породжувала великі суперечності його теорії, через що не завжди вдавалося поєднати інтереси через механізм саморегулювання.

Інша група економістів-класиків, до яких ми відносимо Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Ж. Сісмонді, вже не вела мову про безконфліктність інтересів в суспільстві і її відтворювальний характер, а виокремлювала їхню протилежність. Це було пов'язано з новими соціально-економічними умовами, що стали наслідком промислового перевороту в Англії і виходу на авансцену історичного процесу промислової буржуазії. Саме у цей період остаточно була сформована класова структура капіталістичного суспільства, більш рельєфно окреслилась специфіка економічних інтересів кожного класу.

Д. Рікардо, на відміну від своїх попередників, підкреслює наявність суперечностей між класами буржуазії і найманих працівників, а також їхнє протистояння класу землевласників. Однак, вчений вважав ці суперечності цілком природними, оскільки вони є умовою існування й джерелом подальшого розвитку суспільства.

У своєму вченні Д. Рікардо розвиває головну тезу А. Сміта про те, що прагнення

людей до власної вигоди за умов вільної конкуренції і панування свободи перебуває в гармонії з інтересами нації. Однак, слід звернути особливу увагу на той факт, що власна вигода у Д. Рікардо – це, перш за все, вигода промислової буржуазії. З цього слідує, що інтереси нації повною мірою співпадають тільки з економічними інтересами промисловців. Таке бачення суспільної «гармонії» було цілком співзвучне часу, в якому жив і творив Д. Рікардо: закладаючи основи фабрично-заводської індустрії і запроваджуючи нові технології й організацію виробництва, саме промислова буржуазія у той історичний період сприяла суспільному прогресу.

Дж. С. Мілль вирішує проблеми розвитку через вплив на економічні інтереси суб'єктів, які реалізуються, передусім, у власності і свободі. Вчений переконаний, що поступово суперечності інтересів капіталістів і найманих працівників будуть витіснені відносинами партнерства, оскільки «рано чи пізно для класу роботодавців виявиться неможливим жити в тісному і постійному контакті з людьми, чий інтереси і почуття ворожі стосовно до них» [9, с.767]. Цікавим є те, що вчений намагається охопити у своєму аналізі доволі широке коло факторів, які не дозволяють гармонізувати інтереси суб'єктів в суспільстві. У поле його досліджень потрапляють виховання й освіта як засоби зростання інтелектуальних якостей робітників, мораль як вимога розвивати в людях розсудливість та інші чесноти, ідеологія як інструмент формування уявлень про справедливість і правила добропорядної поведінки. Отже, Дж. С. Мілль у своєму підході до гармонізації інтересів виявляє і ринкове саморегулювання, і схильність до держави як суб'єкта їх забезпечення, і до класової взаємодії, і до формування просвітницького економічного інтересу. Такі погляди явно виходять із того, що дослідник виступив як систематизатор всього того, що було створено у класичній політекономії з приводу даної проблематики. Відповідно, можемо стверджувати, що проблема гармонізації економічних інтересів все ще не отримала свого вирішення.

Розвиток суспільства у першій половині XIX ст. різко змінив ситуацію в умовах

реалізації економічних інтересів суб'єктів. Становлення фабричної індустрії, з одного боку, сприяло стрімкому зростанню багатства і його концентрації в руках буржуазії, а з іншого – посилювало експлуатацію робітників, які отримували доходи, що ледь покривали витрати на фізичне виживання. За таких умов ідеї про природну суспільну гармонію інтересів все частіше почали піддаватися критиці. Дослідники помічали, що інтереси, тобто прагнення до матеріального багатства, не виявилися настільки «не шкідливими», «невинними» або «м'якими», як дехто думав і стверджував раніше. Навпаки, у прагненні до матеріального багатства раптом віднайшлася підривна сила величезної могутності. Виникла думка, що характер нових рухів, що вивільнилися тим новим суспільним порядком, в якому інтереси отримали свободу і панівне положення, відзначався дикістю і руйнівною силою і що це могло підірвати самі основи суспільного порядку. Всі традиційні цінності стали зазнавати погрози з боку «грубої філософії прибутків і збитків, що забула про Бога», – стверджував Т. Карлейль, і, протестуючи, вказував, що «грошовий платіж – це не єдина форма уз, що пов'язує людину з людиною» [2, с.218].

Квінтесенцією всіх існуючих теорій першої половини XIX ст. про руйнівний характер необмежених економічних інтересів стала теорія К. Маркса і Ф. Енгельса. Досліджуючи еволюцію соціально-економічних формацій дослідники показали, що в кожний історичний період розвитку інтереси в суспільстві постають як антагоністичні інтереси ворожих класів – тих, кого експлуатують, і тих, хто експлуатує. Цей антагонізм набуває крайньої форми загострення в капіталістичному суспільстві, там, де домінує прагнення все більшого виробництва і привласнення додаткової вартості, максимізації прибутку за рахунок експлуатації трудящих. Це, на думку вчених, неминуче призведе до зміни існуючого способу виробництва. У боротьбі «... класів і зіткненні їх інтересів полягає рушійна сила всієї новітньої історії...», – писав Ф. Енгельс у роботі «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії» [350, с.308].

Такий висновок К. Маркса і Ф. Енгельса

роблять на основі того, що вперше показують об'єктивний характер економічних інтересів, їхню залежність від виробничих відносин. Вчені відходять від суб'єктивного тлумачення інтересів як вольової діяльності людей і наголошують на їх строго матеріальному характері. За визначенням К. Маркса приватний інтерес, «його зміст, як і форма, і засоби здійснення надані суспільними умовами, незалежними від індивідів» [10, с.99]. Відповідно, як підсумував Ф. Енгельс, «економічні відносини кожного даного суспільства проявляються передусім як інтереси» [18, с.271]. Таке бачення економічного інтересу ґрунтується на теоретичному положенні, згідно якого процес праці і виробництва у будь-якому суспільстві здійснюється в межах існуючих виробничих відносин. Тому спосіб сполучення безпосередніх виробників у процесі виробництва благ, а також форма привласнення цих благ залежать від того, яке місце займає людина в соціальній системі: яким є положення класу, соціальної групи і окремого індивіда в цій системі, такими й будуть їх економічні інтереси. Отже, інтереси формуються в межах вже існуючих виробничих відносин і зумовлені місцем людини по відношенню до власності на засоби виробництва. По-суті, економічні інтереси тільки персоніфікують реальні виробничі відносини і у силу цього виступають зовнішньою формою їх прояву. К. Маркс говорить про те, що при всій багатоманітності потреб, індивідуальних смаків і запитів, у капіталістів будуть одні інтереси, а у найманих працівників – інші.

Виходячи із зумовленості економічних інтересів виробничими відносинами К. Маркс і Ф. Енгельс переглядають механізм «невидимої руки» А. Сміта, чітко вказуючи, що суспільний добробут не є результатом прагнень суб'єктів досягти своїх егоїстичних цілей, а є наслідком тих відносин, які вже склалися в суспільстві. «Кожен переслідує... тільки свої приватні інтереси і тим самим ... він служить приватним інтересам всіх, тобто загальним інтересам... приватний інтерес вже сам є суспільно визначений інтерес і може бути досягнутий лише... за допомогою наданих суспільством засобів, тобто, він пов'язаний з *відтворенням цих умов і засобів* (курсив мій – В. С.)», – ствер-

джує К. Маркс [10, с.99]. Дане положення заслуговує на особливу увагу, оскільки в ньому розкривається суспільний механізм реалізації економічних інтересів суб'єктів. Якщо звернутися до розглянутих нами раніше концепцій економістів-класиків, то ми побачимо, що вони послуговували своєю методологічною основою марксистського уявлення про взаємодію економічних інтересів. Встановлена фізіократами залежність інтересів одних осіб від інтересів інших, існування постійної повторюваності цього взаємозв'язку в процесі задоволення потреб різних соціальних груп і класів стало висхідною тезою для формування марксистської ідеї про суспільне відтворення. Останнє К. Маркс визначає як постійне повторення і відновлення виробництва.

Говорячи про те, що задоволення потреб людей і власне існування людського суспільства неможливі без систематичного відновлення процесу виробництва, вчений вказує, що в ході цього процесу постійно відтворюються не тільки матеріальні блага, але й умови їхнього виробництва. «Капіталістичні відносини, – стверджує К. Маркс, – це уречевлені відносини, отже, вони можуть відтворюватися, якщо відтворюються засоби виробництва і засоби споживання, які постійно виробляються і привласнюються капіталістами, тобто виробляються як капітал» [12, с.233]. Відповідно, на поверхні процес відтворення виробничих відносин проявляється як рух і взаємодія економічних інтересів власників продуктів, капіталу, робочої сили. Таким чином, приватні інтереси можуть бути реалізовані тільки в тих межах, які визначені існуючими виробничими відносинами, відношенням суб'єктів до засобів виробництва. На основі постійного відтворення економічних відносин створюється основа для відтворення суспільного продукту, капіталу і праці. Одночасно відтворення економічних відносин забезпечує постійний рух економічних інтересів через кругообіг форм реалізації власності.

Розглядаючи процес суспільного розвитку К. Маркс розкриває діалектику продуктивних сил і виробничих відносин, показує, що протягом історичного процесу постійно відбувається відтворення матеріальних благ (суспільного багатства), продукти-

вних сил (робочої сили, засобів виробництва, природних ресурсів) і виробничих відносин. У межах останніх постійно відтворюються й інтереси окремих суб'єктів і соціальних класів. Реалізація інтересів пануючого класу спрямована на повну реалізацію прав власника, отримання влади над робочим («революційним») класом, привласнення (відчуження) і постійне відтворення національного багатства. А реалізація інтересів робітника має своїм підсумком отримання трудового доходу. Отже, передусім відносини між класами з приводу отримання власності й формують зміст виробничих відносин. На основі цього загострюється антагонізм інтересів привласнюючого і виробничого класів.

Відносини з виробництва, розподілу, обміну та споживання переплітаються з конфліктами економічних інтересів, які засновані на соціально-класових протиріччях власників засобів виробництва і виникають на основі експлуатації праці. У капіталістичному господарстві виникає протиріччя: відносини у сфері виробництва, які за змістом є відносинами власності, «пришвидшують розвиток продуктивної сили й багатства», але у той же час обмежуються «матеріальними і соціальними умовами» його створення. У результаті цього відбувається посилення конфлікту інтересів виробників і власників засобів виробництва, власників і споживачів товарів, капіталу і найманої праці. Чим сильніше розвиваються продуктивні сили, тим сильнішим стає протиріччя інтересів [13, с. 51]. Прогрес промисловості, науки призводить до збільшення продуктивності, посилення боротьби за власність учасників відносин капіталістичного виробництва і, водночас, до загострення протиріч інтересів класів в отриманні доходів. Відповідно, інтереси виступають результатом «наростання протиріч між продуктивними силами і виробничими відносинами».

Точно так, як виробничі відносини з часом перестають відповідати рівню розвитку продуктивних сил, так і інтереси власників засобів виробництва на певному етапі не забезпечують їх розвитку. Тому, на відміну від Д. Рікардо К. Маркс і Ф. Енгельс вже не пов'язують прогрес суспільства з реалізацією економічних інтересів буржуазії, а гово-

рять про те, що в нових умовах капіталісти не сприяють розвитку продуктивних сил і їхні інтереси перетворюються на кайдани історичного прогресу. «...інтерес капіталіста, – вказував К. Маркс, – навіть згідно загальноприйнятої політекономічної точки зору, ворожо протистоїть інтересу суспільства...» [14, с.538]. Зняття суперечності інтересів капіталістичного суспільства вчені пов'язують із зміною його виробничих відносин, і перш за все, відносин власності. Перехід до соціалістичного способу виробництва, на думку К. Маркса, усуває соціально-класові конфлікти інтересів, забезпечує безперебійність суспільного відтворення, вирішує проблему прав власності на засоби виробництва. Тому робочий клас має пізнати свої дійсні інтереси, відкинути помилкову свідомість і присвятити себе класовій боротьбі за краще майбутнє.

У подальшій еволюції економічної думки помічаємо відхід від тих позицій, які були утверджені економістами-класиками і марксистами щодо аналізу об'єктивних зв'язків між суб'єктами, відносин, які виникають між класами у сфері капіталістичного виробництва у їх невід'ємному зв'язку з продуктивними силами, економічними законами та економічними інтересами. Нове вчення, поява якого була означена як «маржиналістська революція», постало як наука про діяльність індивіда, яка визначається обмеженістю ресурсів і необмеженістю потреб, задоволення яких виступає як мета цієї діяльності. Це вчення було побудовано відносно індивідуального суб'єкта, його суб'єктивного відношення до благ та вирішення проблеми раціонального використання ресурсів і продуктів в умовах вже існуючих економічних відносин, адже спиралося на принципи методологічного суб'єктивізму і раціоналізму.

За таких умов політична економія стає теорією вибору, який здійснюється суб'єктом в існуючій соціальній дійсності, яка його оточує і яка є вихідним пунктом прийняття рішень. Сама ця дійсність не є предметом безпосередніх досліджень, а потрапляє в коло аналізу тільки в тій мірі, в якій створює обмеження для діяльності окремого суб'єкта, що виступає в ролі виробника або споживача. Відповідно, об'єктом

наукового аналізу неокласиків стає проблема задоволення потреб та інтересів окремих господарюючих суб'єктів, проблема реалізації їх гедоністичних прагнень до отримання благ, які дають максимальну користь, вигоду, можливості, зручності. За таких умов відбувається перехід від об'єктивістського до суб'єктивістського підходу в методології економічних досліджень.

Головними рушійними силами реалізації інтересів неокласики вважають психологічні прагнення індивіда-максимізатора до отримання зиску від виробництва і споживання матеріальних благ. Вчені-представники ранньої неокласики не відкидають того факту, що в процесі розвитку економіки відбувається зіткнення інтересів індивідуальних господарюючих суб'єктів стосовно задоволення потреб. Однак механізмом «розв'язання суперечностей» інтересів проголошують «розподіл між окремими господарюючими суб'єктами частин усєї кількості» благ і «захист суспільством цих господарюючих суб'єктів у їхньому володінні одночасно з усуненням від цього всіх інших господарюючих індивідів». Передусім, йдеться про необхідність розвитку конкуренції, раціональне використання ресурсів, захист приватної власності, які є основою реалізації економічних інтересів суб'єктів. Одночасно з цим для ранніх неокласиків характерно повне абстрагування від класових протиріч інтересів, а також від необхідності визначення сутності відносин власності та механізму їх відтворення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в працях маржиналістів, зокрема, і неокласиків, в цілому, відкидається зв'язок економічних інтересів із виробничими відносинами та застосовується суб'єктивний і раціональний підходи до їх аналізу. Зосередження в площині індивіду дозволило вперше увести в дослідження економічних інтересів психологічні детермінанти, які зумовлюють формування та реалізацію економічних інтересів людини і визначають її економічну поведінку. Зазначені висновки стали основою формування окремої гілки сучасної економічної науки – «поведінкової економіки». Вдалося перевести дослідження економічних інтересів із макро- на мікрорівень

наукового пізнання і одночасно визначити універсальний механізм реалізації економічних інтересів через врівноваження інтересів попиту (через прагнення до максимального отримання доходів і схильність до максимального задоволення потреб) та інтересів пропозиції (через орієнтацію на мінімальні витрати).

Дж. М. Кейнс вступив у опозицію до неокласичної ортодоксії, перш за все, своєю новою методологією, яка дозволяла аналізувати сукупні агреговані величини і встановлювати взаємозв'язки між ними. І хоча вчений і не розглядає економічні інтереси суб'єктів крізь детермінізм суспільно-економічних відносин, як це робив К. Маркс, однак його макроекономічна модель відкриває аналогічну марксизму можливість поєднання в єдину цілісність взаємозв'язків і взаємозалежностей в масштабах всієї економіки, прями й опосередковані відносини між різними економічними суб'єктами, що засновані на їх постійному відновленні. Дійсно, згідно кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги кругообіг взаємозв'язків і відносин у національній економіці зумовлює кругообіг продуктів, доходів і видатків, що забезпечує процес реалізації економічних інтересів як національної економіки в цілому, так і її окремих суб'єктів. Все це непрямим чином виводить аналіз у сферу відтворення економічних відносин, які у Дж. М. Кейнса розглядаються вже на макрорівні економіки через функціональні взаємозв'язки агрегованих величин та моделювання.

Система економічних відносин у ринковій економіці, з точки зору дослідника, не завжди є ефективною, не завжди урівноважується дією механізмів саморегулювання. Різкі зміни зовнішнього економічного середовища детермінують зміну економічних орієнтирів, уподобань, рішень суб'єктів, порушення економічної рівноваги, що робить обмеженою економічну концепцію неокласиків. Зазначений дисбаланс не дозволяє забезпечити ефективну реалізацію інтересів суб'єктів і автоматичне їх погодження, що відповідно методологічного підходу Дж. М. Кейнса і на протигагу неокласикам вимагає обов'язкового втручання держави в регулювання даного процесу.

Зауважимо, що тут мова йде не про регулювання з боку держави недобросовісної поведінки суб'єктів, які прагнуть реалізувати свої егоїстичні інтереси (ця проблема, як було показано раніше, піднімалася економістами-класиками), а принципову неможливість за певних обставин самого ринку узгодити інтереси учасників економічних процесів. Конфлікти інтересів суб'єктів, на думку вченого, загострюються через невідповідність заощаджень та інвестицій, споживання, зайнятості й випуску в економіці, що вимагає пошуку таких макроекономічних чинників збільшення національного доходу, які б одночасно сприяли погодженню конфліктів інтересів суб'єктів національної економіки.

Намагаючись вирішити це завдання, Дж. М. Кейнс заглиблюється у мотивацію економічних суб'єктів і відкриває той факт, що рішення, які приймають індивіди з приводу заощаджень, інвестицій, переваги ліквідності тощо, визначаються різними факторами і для своєї погодженості вимагають зовнішнього впливу на кожен із них. По суті, тут мова йде про необхідність поєднання інтересів суб'єктів як основну умову для подальшого досягнення макроекономічної рівноваги. На основі критики абсолютизації раціоналістичного індивідуалізму вченим робиться важливий висновок, що економічний суб'єкт не обмежується у своїх інтересах тільки максимізацією корисності, задоволень або збільшення матеріальних багатств. Через принципи суб'єктивізму та ірраціоналізму Дж. М. Кейнс з'ясовує, що реалізація економічних інтересів суб'єктів також залежить від психологічних і соціальних факторів, таких як: стереотипність поведінки і переваги суб'єкта заощаджень, «очікування» щодо майбутніх грошових доходів, змін рівня цін, розміру заборгованості, податків, здоровий глузд, психологічна схильність до заощаджень і споживання, спосіб дій, звички.

Ще більшої уваги неекономічним факторам формування економічних інтересів і їх погодженості приділили вчені-представники інституціонального напрямку економічної думки. Інституціоналісти запропонували вирішувати проблему реалізації економічних інтересів на основі викори-

стання міждисциплінарного підходу та історико-еволюційного методу з огляду на вплив на зазначений процес чинників природного і соціального походження в умовах діючих інститутів.

У роботах представників інституціонального напрямку економічної теорії піднімається проблема протиріч індивідуальних і суспільних інтересів, зумовлена впливом соціальних, культурних та правових інститутів. Соціальні інститути створюють імпульси до «несумісності» прагнень та конфлікту інтересів індивіда й суспільства, викликаючи обмеження реалізації останніх. Вирішення цієї проблеми Т. Веблен бачить у прояві ініціативи щодо реалізації людиною загально-колективних інтересів, її активної участі в науково-технічній сфері, що спричиняє зміни і постійний рух у процесі господарської діяльності і одночасну реалізацію власних економічних інтересів. Тобто, як бачимо, мова йде знову таки про притаманність людині переваги слідування суспільним інтересам, що робить позицію Т. Веблена наближеною до теорій просвітницького інтересу класичної школи.

Дж. Коммонс, основоположник соціально-правового напрямку інституціоналізму, процес реалізації індивідуальних економічних інтересів пов'язує із реалізацією інтересів інших учасників економічної діяльності на основі отримання певного економічного статусу, економічної свободи, прав власності. Відповідно, інститути проголошуються Дж. Коммонсом дієвим механізмом погодження інтересів та забезпечення ефективності їх реалізації для усіх сторін в межах наявних економічних відносин. Врозріз із уявленнями попередників, Дж. Коммонс відкидає суперечності між класами як основну причину зіткнення економічних інтересів, а також не вірить у можливість їх силового вирішення. Натомість вчений наполягає на неминучості, апріорності конфліктів інтересів як наслідку їх поліфункціональної взаємодії у господарській системі та їх нормативному врегулюванні. Одночасно у контексті вирішення поставлених проблем Дж. Коммонс на відміну від більшості інституціоналістів, по-перше, пов'язував власність та права володіння нею з економічними інтересами, по-друге, бачив у конфлікті інтересів

сів не проблему, а можливості щодо їх погодження.

Пошуки вирішення конфлікту інтересів у подальшому втілювалися у перенесенні проблеми у царину функціонування політичних інститутів. Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, М. Олсон та інші дослідники зосередили свою увагу на самому механізмі прийняття політичних рішень і дійшли висновку, що люди діють у політичній сфері, керуючись власними інтересами. Відповідно, першочергово вони спрямовані на максимізацію власної вигоди, а значить, діяльність навіть самої демократичної держави не завжди здатна узгодити інтереси в суспільстві та досягти суспільного консенсусу. Постанова питання в такому контексті нівелювала надії представників класичної школи та кейнсізму щодо можливості вирішення конфлікту інтересів за рахунок держави. М. Олсон в «Логіці колективних дій» (1965 р.) продемонстрував, що жодна демократична процедура поєднання інтересів не була сумісною з мінімальним набором нормативних обмежень. Аналізуючи трансформаційні економіки в «Піднесенні та занепаді народів» (1982) вчений дійшов висновку, що присутність «груп особливих інтересів» у сфері перерозподілу країни призводить до їх суперництва з урядом за контроль над потоками доходів. Така діяльність визначається як рентоорієнтована поведінка, що призводить до витрачання дефіцитних ресурсів без збільшення обсягів національного доходу. Пошук ренти є прикладом інституту, який гальмує зростання добробуту країни, – вважає М. Олсон [15]. У «Владі й процвітання» (2000 р.) вчений визначає дві головні умови, які необхідні для економічного процвітання країни: гарантовані й чітко визначені індивідуальні права власності, а також відсутність грабіжництва. Під грабіжництвом вчений розуміє лобювання вузьких інтересів, що забезпечують вигоди виключно «групі особливих інтересів» за рахунок інших членів суспільства. М. Олсон вказує, що для зростання добробуту країни їй необхідно мати добре функціонуючу правову систему і політичний устрій, що гарантують виконання контрактів і захищають права власності [16, с.140]. Отже, М. Олсон при визначенні механізмів узгодження економічних інтересів

віддає перевагу ефективним правовій і політичній системам, а також звертається до моралі, яка виступає своєрідною перешкодою для реалізації рентоорієнтованої поведінки та грабіжництва. Загалом для представників неінституціоналізму (що помітно вирізняє їх з поміж дослідників інших напрямів економічної науки) характерне скептичне відношення до держави як ефективного суб'єкта узгодження економічних інтересів в суспільстві. Щодо інших механізмів, то тут з різним ступенем схожості ми бачимо все ті ж вже відомі нам чинники гармонізації інтересів, а саме: право, політику, мораль, ідеологію.

Інституціональна теорія, якщо її розглядати в цілому, витоки конфлікту інтересів вбачає у психології людей та недосконалості інститутів. Представники даного напрямку послідовно проводять думку про те, що стабільність суспільства досягається за рахунок слідування загальноприйнятим правилам поведінки. Потреба в стабільності як умові досягнення своїх економічних цілей коригує поведінку кожного окремого індивіда: якщо він хоче досягти поставленої мети, то має досягти і компромісу між своїм інтересом та інтересами інших осіб. У силу цього економічний суб'єкт вимушений підпорядковувати свої власні інтереси цьому компромісу, коли вони вступають в конфлікт, і робить це, приймаючи встановлені в суспільстві правила поведінки.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного нами аналізу еволюції поглядів на взаємодію економічних інтересів в суспільстві, приходимо висновку про існування доволі широкої амальгами думок, ідей та концептуальних підходів, що були висунуті в даній царині представниками різних напрямів економічної науки. Добре розуміючи складність і взаємозалежність дій людей, що прагнуть реалізувати свої інтереси, мислителі зосередились на пошуку відповіді на питання про механізми їх гармонізації. Така робота здійснювалася, по-перше, заради того, щоб віднайти механізми формування мирного і безпечного суспільства як запоруки того, що люди будуть мати впевненість у можливості задоволення своїх потреб і, по-друге, щоб встановити чинники забезпечення поступу такого суспільства до кращого

стану.

Вивчення напрацювань видатних мислителів XVI – XX ст. утвердило нашу думку про те, що більш ніж за чотириста років науковці так і не змогли вирішити проблему гармонізації економічних інтересів. З великою часткою впевненості можемо стверджувати, що ця проблема буде привертати увагу дослідників ще не одне століття, так як є аж занадто складною. Як свідчить історичний досвід, ні еволюційний розвиток, ні реформи, ні революції та будь-які інші соціально-політичні перевороти не змогли створити ідеальне та гармонійне суспільство.

Однак, ці чотириста років все ж таки наблизили нас до розуміння як закономірностей, так і окремих аспектів самого процесу поєднання економічних інтересів. Наше дослідження виявило декілька основних логіко-теоретичних ліній, які сформувались у царині даної проблематики і які відносяться до окремих її сторін. Перша лінія – це формування уявлень про взаємозв'язок і взаємозалежність економічних інтересів: абсолютно всі науковці прийшли до розуміння того, що реалізація інтересу одного суб'єкта є умовою для реалізації інтересу іншого, а також того, що без досягнення певного компромісу між людьми у цьому процесі не існує жодного шансу наблизитись до задоволення власних цілей.

Друга лінія – це питання досягнення такого компромісу. Ряд дослідників (А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, Ч. Кері, К. Менгер, Ф. Візер, А. Маршалл) вважають, що інтереси гармонізуються завдяки дії об'єктивних економічних законів і безпосередньо через ринковий механізм саморегулювання. Інші науковці (Р. Кантільон, Ф. Кене, А. Ж. Тюрго, Ф. Бастіа, Т. Мальтус, С. де Сімонді, Дж. С. Мілль, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Парето, Дж. М. Кейнс, Дж. Б'юкенен, Г. Галлок, М. Олсон) віднаходять чинники, які не роблять цей процес автоматичним. Психологічні особливості людей, їх моральна недосконалість, схильність до афективних і нелогічних дій тощо не можуть, на думку вищеперерахованих авторів, бути урегульованими ринком. Для вирішення даної проблеми залучається зовнішня сила, якою у різних дослідників виступає

мораль, держава, право, соціокультурні інститути.

Третя лінія – вирішення питання про спроможність держави ефективно впливати на гармонізацію інтересів. Фізіократи і представники теорії економічних гармоній вірять у просвітницьку монархію, Д. Рікардо, Т. Мальтус, С. де Сімонді та Дж. С. Мілль частково підтримують цю думку, однак, вже по відношенню до моральних чеснот, рівня знань та інтелекту представників парламентської більшості, К. Маркс і Ф. Енгельс доводять принципову неможливість буржуазної держави сприяти реалізації економічних інтересів трудящих, Дж. М. Кейнс віддає перевагу державі у вирішенні проблеми розбалансованості інтересів у ті періоди, коли ринок це зробити неспроможний, представники неоінституціоналізму вказують на глибокі вади держави як інституту, що функціонує за рахунок боротьби інтересів можновладців.

І нарешті, четверта лінія, не виписана чітко у фізіократів, існуюча у якості їх інтуїтивного передчуття чогось такого, що відбувається постійно і незмінно, виведена пізніше марксизмом до рівня економічного закону – це уявлення про відтворення економічних інтересів. Фізіократи вперше продемонстрували постійну повторюваність ситуації руху доходів і продукту, який відбувається у суспільстві під тиском прагнення до благополуччя кожного суспільного класу, імпульс до якого задає сільське господарство. І хоча цей постійно повторюваний взаємозв'язок подається у вигляді круговороту, що у кожний період замикається сам на себе, – перед нами однозначно геніальна ідея, яка наближає нас до розуміння певної зумовленості реалізації інтересів об'єктивними суспільними чинниками. Через притаманні прогресу стани стаціонарності та розвитку, розкриті Дж. С. Міллем для суспільства, в якому взаємозв'язок інтересів повторюються нескінченне число разів, а також завдяки імплементації ідей Гегеля, К. Маркс віднаходить ті суспільні чинники, які, з одного боку, відтворюють існуючий стан рівня задоволеності економічних інтересів, а з іншого – дозволяють розірвати цю причинну зумовленість і вийти на новий рівень їх реалізації.

Таке розмаїття логіко-теоретичних ліній у дослідженні тільки однієї проблеми (не говорячи вже про існування похідних від них питань про суперечності й антагонізм інтересів, специфіку поєднання приватних, колективних і суспільних їх видів тощо) вказує на необхідність істотного звуження предметного поля дослідження і концентрації зусиль на тих вузлових моментах, які визначають кінцеву мету сучасного розвитку суспільства. Оскільки такою метою є досягнення стану, за якого в суспільстві створено умови для всебічного розвитку людини через задоволення її потреб, то предметом дослідження мають виступати закони, які визначають механізм створення таких умов. Отже, за такою логікою у коло наших досліджень взаємодія економічних інтересів потрапляє тією мірою, якою її рух визначає зростання добробуту як окремих суб'єктів, так і суспільства в цілому. Для здійснення дослідження у даному напрямку ми маємо обрати дієвий теоретико-методологічний підхід, який би дозволив встановити об'єктивні закономірності руху і взаємодії економічних інтересів як джерела поступу суспільства до кращого стану. Таке завдання має будуватися на врахуванні переваг і слабких місць методології тих дослідників, які намагалися вирішити дану проблему, для чого необхідно окремо розглянути генезу їх теоретико-методологічних підходів.

Література

1. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории / Г. В. Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1993, 2000. – 480 с.
2. Хиршман А. О. Интересы / А. О. Хиршман // «Невидимая рука» рынка: пер. с англ. / под ред. Дж. Итуэлла, М. Мигейта, П. Ньюмена. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – 318 с.
3. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения: пер. с франц., англ., нем. / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур. – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с.
4. Сміт А. Дослідження про природу та причини добробуту націй : пер. з англ. О. Васильової, М. Межевікіної, А. Малівського / А. Сміт. – К. : Port-Royal, 2001. – 594 с.
5. J. Viner. Adam Smith and Laissez-faire // The long View and Short Glencoe, 1958, p. 213-245.
6. Р. Смит. История гуманитарных наук / Р. Смит. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – 392 с.
7. Ядгаров Я. С. История экономических учений : учебник / Я. С. Ядгаров. – 3-е изд. – М. :

ИНФРА-М, 2000. – 320 с.

8. Ф. Бастиа. Экономические гармонии. Избранное / Ф. Бастиа; пер. с франц. – М. : Эксмо, 2007. – 1200 с.
9. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль.; пер. с англ. – М. : Эксмо, 2007. – 1040 с.
10. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М. : Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1968. – Т. 46. – Ч. 1. – 559 с.
11. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М. : Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1961. – Т. 18. – 690 с.
12. Розенберг Д. И. Комментарии к «Капиталу» К. Маркса / Под ред. Цаголова Н. А. – М. : Экономика, 1984. – 720 с.
13. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М. : Издательство политической литературы, 1964. – Т. 26. – Ч. 3. – 674 с.
14. Маркс К. Из ранних произведений / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1956. – 690 с.
15. Олсон, М. Возвышение и упадок народов. Экономический рост, стагфляция, социальный склероз / М. Олсон. – Новосибирск : ЭКОР, 1998. – 397 с.
16. Олсон М. Власть и процветание. Перерастая коммунистические и капиталистические диктатуры / М. Олсон. – М. : Новое издательство, 2012. – 213 с.

References

1. Gegel, G.V.F. (1993). *Lektsii po filosofii istorii*. Sankt-Peterburg: Nauka.
2. Khirshman, A.O. (2008). *Interesy. Nevidimaya ruka rynka*. Dzh. Ituell, M. Migejt, P. Niumen (Ed). Moskva: GU VShE.
3. Kene, F, Tyurgo, A.R.Zh., & Dyupon de Nemur, P.S. (2008). *Fiziokraty. Izbrapnyye ekonomicheskie proizvedeniya*. Moskva: Eksmo.
4. Smit, A. (2001). *Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsiy*. Kyiv: Port-Royal.
5. Viner, J. (1927). *Adam Smith and Laissez Faire*. *Journal of Political Economy*, 35(2), 198–232. doi:10.1086/25383
6. Smit, R. (2008). *Istoriya gumanitarnykh*. Moskva: GU VShE.
7. Yadgarov, Ya.S. (2000). *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy*. Moskva: INFRA-M.
8. Bastia, F. (2007). *Ekonomicheskie gaemonii*. Izbrannoe. Moskva: Eksmo.
9. Mill, Dzh.S. (2007). *Osnovy poliricheskoy ekonomii s nekotorymi prilozheniyami k sotsialnoy filosofii*. Moskva: Eksmo.
10. Marks, K., & Engels, F. (1968). *Sochineniya*. Vols. 46, part 1. Moskva: Politizdat, Institut Marksizma-Leninizma pri TsK KPSS.
11. Marks, K., & Engels, F. (1968). *Sochineniya*. Vols. 18. Moskva: Politizdat.

12. Rozenberg, D.I. (1984). *Kommentarii k Kapitalu K. Marksa*. Moskva: Ekonomika.
13. Marks, K., & Engels, F. (1964). *Sochineniya*. Vols. 26, Part 3. Moskva: Politizdat.
14. Marks, K., & Engels, F. (1956). *Iz rannikh proizvedeniy*. Moskva: Politizdat.
15. Olson, M. (1998). *Vozvyshenie i upadok narodov. Ekonomicheskiy rost, stagflyatsiya, sotsialnyy skleroz*. Novosibirsk: EKOR.
16. Olson, M. (2012). *Vlast i protsvetanie. Pererastaya kommunisricheskie i kapitalisticheskie diktatury* Moskva: Novoe izdatelstvo.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В ОБЩЕСТВЕ:
РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ДОСТИЖЕНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

*А. Н. Пилипенко, д. э. н., профессор, НТУ «Днепровская политехника»,
В. Л. Смесо́ва, к. э. н. доцент, ГВУЗ «Украинский государственный
химико-технологический университет»*

Статья посвящена выявлению теоретико-методологических проблем, которые имеют место в исследовании гармонизации экономических интересов. На основе анализа эволюции взглядов мыслителей прошлого и современности на взаимодействие экономических интересов в обществе установлено существование достаточно широкой амальгамы мыслей, идей и концептуальных подходов, которые были выдвинуты в данной области представителями различных направлений экономической науки. В ходе исследования выявлено четыре основные логико-теоретические линии, которые сформировались в процессе научного поиска условий и механизма гармонизации экономических интересов.

Первая линия – это формирование представлений о существовании взаимосвязи и взаимозависимости экономических интересов, что поставило перед учеными проблему поиска механизма их координации. Вторая линия – это вопрос о создании такого механизма. В этом направлении выделены подходы, согласно которым или считается, что интересы гармонизируются благодаря действию объективных экономических законов и непосредственно через рыночный механизм саморегулирования, или отмечается невозможность гармонизации в автоматическом режиме. Психологические особенности людей, их нравственная несовершенность, склонность к аффективным и нелогичным действиям не могут быть урегулированными рынком. Для решения данной проблемы привлекается внешняя сила, которой у разных исследователей выступает мораль, государство, право, социокультурные институты.

Третья линия – решение вопроса о способности государства эффективно влиять на гармонизацию интересов. По этому поводу ученые проявили достаточно разные позиции – от уверенности в эффективности государственного влияния на условия реализации экономических интересов до выявления «провалов» государства. Четвертая линия – это интуитивные представления мыслителей о воспроизводстве экономических интересов, которое находит свое проявление в постоянной повторяемости ситуации движения доходов и продукта и происходит в обществе под давлением стремление к благополучию каждого общественного класса. Показано практическую значимость идеи о существовании воспроизводства экономических интересов, которая позволяет установить обусловленность реализации интересов объективными общественными факторами.

INTERACTION OF ECONOMIC INTERESTS IN SOCIETY: A RETROSPECTIVE
ANALYSIS OF ACHIEVEMENTS OF ECONOMIC SCIENCE

*H. M. Pylypenko, D.E., Professor, NTU «Dnipro Polytechnic»,
V. L. Smiesova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Ukrainian State University of Chemical
Technology*

The article is devoted to the identification of theoretical and methodological problems that occur while studying the harmonization of economic interests. On the basis of the analysis of the evolution of the views of scholars of the past and present on the interaction of economic interests in

society, the existence of a wide amalgam of thoughts, ideas and conceptual approaches that were introduced in this field by representatives of different directions of economic science has been established. In the course of the study, four basic logic-theoretical lines were identified, which were formed in the process of scientific search for conditions and mechanism of harmonization of economic interests.

The first line is the formation of ideas about the existence of interconnection and interdependence of economic interests, which posed the problem of finding a mechanism for their coordination. The second line is the question of creating such a mechanism. In this direction, the approaches are either emphasized according to which the interests are considered to be harmonized by the action of objective economic laws and directly through the market mechanism of self-regulation, or else the impossibility of harmonization in the automatic mode is pointed out. Psychological features of people, their moral imperfection, tendency to affective and illogical actions can not be regulated by the market. In order to solve this problem, an external force is involved, which, according to various researchers, acts as a moral, state, law, socio-cultural institutions.

The third line is a solution of the question about the state's ability to effectively influence the harmonization of interests. In this regard, scientists have quite different positions - from confidence in the effectiveness of state influence on the conditions of realization of economic interests to the detection of «failures» of the state. The fourth line is intuitive ideas of scholars about the reproduction of economic interests, which is manifested in the constant repetition of the situation of income and product movement, which occurs in society under the pressure of the desire for the welfare of each social class. The practical importance of the idea of existence of reproduction of economic interests is shown, which allows to establish the conditionality of realization of interests by objective social factors.

Keywords: economic interests, interaction of economic interests, harmonization of economic interests, reproduction of economic interests, theoretical concepts of harmonization of economic interests.

Надійшла до редакції 15.01.2019 р.